

ՄԱՆԿԱՎԱՐԺԱԿԱՆ ՈՒ ԲԱՐՈՑԱԽՕՍԱԿԱՆ
ԽՆԴԻՐՆԵՐԸ «ԲԱԶՄԱՎԷՊ»ՈՒՄ
(1843–1900)

Մխիթարեան միաբանութեան անդամների համար օրէնքի ուժ էին ստացել այն պատուիրանները, որոնք նրանց էր աւանդել մեծ հայրենասէր, մարդասէր, գիտնական, մանկավարժ, հոգեւոր գործիչ Մխիթար Սեբաստացին: Այդ իսկ պատճառով կէս դարից աւելի արդէն հրատարակուող «Բազմավէպ»ը առանձին բաժիններ ունի նուիրուած կրթութեանը, դաստիարակութեանն ու բարոյականութեանը: Այդ կատեգորիաների սեւեռնամիտ դադափարը մարդուն միշտ աստուածային տաա պատուիրանների մէջ տեսնելն էր: Սա ոչ միայն «Բազմավէպ»ի որդեգրած ուղղուածութիւնն էր, այլեւ մարդկութեան քաղաքակրթութեան ժամանակներից եկող գերխնդիր:

Դիմելով մարդուն ընդհանրապէս՝ հանճարեղ Սայաթ-Նովան խրատում է՝

Էն բանն արա, վուր Ասքնու շարքումն է,
Խըրատնիքըն գըրած Հարանց վարքումն է.
Յիրիք բան կայ՝ հոգու, մարմնու կարգումն է՝
Գի՛ր սիրէ, դալա՛մ սիրէ, դաւթա՛ր սիրէ¹:

Ահա հէնց այդ՝ հոգու եւ մարմնի փոխյարաբերութեան խընդիրների մասին «Բազմավէպ»ը ուսուցողական խորախորհուրդ աշխատանք է ծաւալում:

Հանդէսը դաստիարակութիւնը եւ բարոյախօսութիւնը դիտարկում է պատմական լայն շառաւղով՝ սկսելով վաղնջական, անտիկ ժամանակներից եւ հասցնելով նոր ժամանակներ:

1 ՍԱՅԱԹ-ՆՈՎԱ, Հայերէն խոյեր, վարդգէս Հրաչի Զարգարեանի աշխատասիրութեամբ, Երևան 2013, 12:

Վաղնջական ժամանակներից են գալիս առած-ասացուածքները, որոնք մարդկութեան դարաւոր կենսափորձի իմաստուն ձեւակերպումն են, երբեք չեն հնանում ու մարդուն ուղեկցում են յաւերժօրէն: Այդ իսկ պատճառով «Բագմալէպ»ի տարբեր համարները զարդարուած են այդ իմաստուն խօսքերով: Դրանց հանդիպում ենք հէնց առաջին համարներում, նաեւ շատ տասնամեակներ անց: Ըստ որում դրանք երբեմն կոչւում են «Առածք», իսկ երբեմն «Բարոյական իմաստք»:

ԱՌԱՄՔ

Հին սուսեր, հին քարեկամ, հին գինի,
Մի՛ վախեր, քեզ չեն լինիր թըշմամի:

Մանուկըն ծնանի՝ մեռնելու համար,
Իսկ տունըն կանգնի՝ ընկնելու համար:

Երեք փորձաքարք են կենաց մարդուն՝
Հարըստութիւն, փառք, եւ ձախողութիւն:

Որ շատ կը փութայ՝
Փութով կը գղջայ:

Եթէ իշխանն ունի սուսեր եւ ասպար,
Իսկ իմաստունն ունի լեզու եւ հանճար²:

ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ ԻՄԱՍՏՔ

Յոյսն ընդհանուր մարդկութեան միակ քարին է. նոքա որ ոչինչ ունին՝ անով ունին տակաւին քան մը:

Խօսից առատութիւնն ոչ է նշանակ մեծագանձ իմաստութեան: Մարմնոյ երջանկութիւնն կը կայանայ առողջութեան, իսկ հոգւոյն՝ ի գիտութեան:

Մարմնոյ արտաբնայադար պահուհանք չեն կազմեր գեշմարիտն գեղեցկութիւն, այլ հոգւոյն իմաստութեամբ քոխանալն: Կարգաւորեալ Պետութիւն այն է՝ որում ոչ չափազանց հարուստ եւ ոչ բոլորովին աղքատ քաղաքիք կան:

Անիրաւ միջոցներով ստացուած մի՛ դիգեր:

Սեփական թերութիւններն ուղղելու ապահով կերպն է զգուշանալ այն քանէն, որուն համար զայլս կը յանդիմանեմք:

2 «Բագմալէպ», ԽԷ (1889), էջ 47:

Խմաստասիրի մը հարցուցին, թէ աշխարհիս մէջ ամենադժուարին, ամենադժուարին եւ ամենախորհրդեղին իրերն ո՞րն են. Առաջին, ըսաւ, ինքզինքն ճանչել, երկրորդ՝ խրատել զայլս, եւ երրորդ՝ իւր փափաքներն ընդունել:

Հարկ է լուրջեամբ կնքել խօսքերը, զլուրջիւնը՝ ժամանակաւ: Մի՛ տար բարեկամացդ աւելի հաճոյագոյն խորհուրդները, այլ աւելի օգտակարները:

Մեծամեծ ձեռնարկներու մէջ անհնար է ամէնուն ալ հաճոյ լինել:

Թողումք ալոյց հարստութիւնք, եւ մեք շատանա՞նք առաքինութեամբ³:

«Բագմավէպի» *չորրորդ կէսդարեայ մանկավարժական ու բարոյախօսական դասերը կարելի է հետեւեալ թեմատիկ բաժանման ենթարկել՝*

ա) Հնադարեան ժամանակների մանկավարժական ու բարոյախօսական դասերը

բ) Զինական եւ արեւելեան դաստիարակութեան պատուիրանները

գ) ԺԹ. դարի դպրոցական կրթութիւնը եւ դրա առաջադիմական միտումները

դ) Աշակերտի նկատմամբ անհատական մօտեցման անհրաժեշտութիւնը

է) Բնութիւնը եւ աշակերտը, ծնողը եւ ուսուցիչը՝ նրանց կապը եւ համագործակցութիւնը

զ) Կրթութեան եւ դաստիարակութեան միասնական լինելը

է) Օրինակի եւ ոչ քարոզի միջոցով դաստիարակելու անհրաժեշտութիւնը

ը) Զննական առարկաների եւ ուսուցողական նիւթերի դերը կրթութեան գործընթացում

թ) Աշխարհի որ քաղաքում, ի՞նչ նշանաւոր մարդիկ են ծրնուել ու ե՞րբ

ժ) Սահմանափակ գիտելիքների տէր մարդը չի կարող ուսուցիչ լինել

ժա) Ուսուցիչը պէտք է ծանօթ լինի մանկավարժական մեթոդներին եւ ունենայ սեփական մեթոդը

ժբ) Կնոջ դաստիարակութեան ու կրթութեան խնդիրները

3 Անդ, 270:

Այս եւ այլ մանկավարժական ու բարոյախօսական խնդիրներին, որոնք արժարժեւում են «Բագմավէպ»ի շուրջ կէսդարեայ համարներում, հարկ է նուիրել ստուարածաւալ հետազօտութիւն⁴։ Մեր նպատակն է առանձնացնել խնդիրների ուրուագծերը միայն։

Ինձ համար, որպէս գիտութեամբ զբաղուով կնոջ, շատ հետաքրքիր է, թէ Վենետիկի Մխիթարեան միաբանութեան գլխաւոր հանդէսն այդ առումով ինչ հարցադրումներ ունի եւ ինչ նիւթեր է սպաղրել։

Ի պատիւ «Բագմավէպ»ի խմբագիրների, հանդէսը կանանց հասարակական դիրքի, կրթութեան ու դաստիարակութեան հարցերում հանդէս է բերել առաջադիմական մօտեցումներ։

«Բագմավէպ»ի 1896 թուականի տարբեր համարներում առկայ է «Սկզբունք դաստիարակութեան» վերտառութեամբ բաժինը, որում հաւաքուած են տարբեր ժամանակների եւ տարբեր ազգերի մտածողների ասոյթները դաստիարակութեան մասին։ Դրանցում ուշադրաւ բանաձեւումներ կան նաեւ կանանց դաստիարակութեան մասին։ Մոնտեսքեօն, օրինակ, յիշեցնում է, թէ որքան արիասիրտ էին Սպարտայի կանայք, որոնք իրենց անվախ վարքագծով աւելի էին գօտեպնդում իրենց ամուսիններին։ Ուրեմն կանանց անհրաժեշտ է դաստիարակել քաջալերութեան եւ վսեմախոհութեան ոգով։ «Օրիորդներին կրթեցէ՛ք համեստութեան եւ աշխատասիրութեան եւ այնպէս վարժեցրէ՛ք, որ իրենց փառասիրութիւնը գտնեն ընտանիքի լաւագոյն մայրեր լինելու մէջ։ Եթէ նրանք տանը ծոյլ ու անգործ են, ապա նրանց ընտանեկան կեանքը անտանելի կը լինի»⁵։

Ֆենելոնն էլ մերժում է այն մտածողներին, որոնք դէմ են աղջիկներին ուսում տալուն։ Նա յիշեցնում է, որ հէնց կանայք են կործանում կամ կանգնեցնում ընտանիքը, եւ ապացուցուած է, որ կանանց յոռի դաստիարակութիւնն աւելի վնաս է պատճառում, քան տղամարդկանցը⁶։

4 Այս խնդիրներին անդրադարձ կայ Ռուզան Դոլուխանեանի երկու մենագրութիւններում՝

ա) Մանկավարժական եւ բարոյախօսական դասերը «Բագմավէպում» (1843-1863), «Լուսակն», Երեւան 2015, էջ 82։

բ) Մանկավարժական, բարոյախօսական եւ հայրենասիրական դասերը «Բագմավէպում» (1866-1885), Գիթի երկրորդ, «Լուսակն», Երեւան 2017, էջ 86։

5 «Բագմավէպ», ԾԴ. (1896), էջ 129։

6 Անդ։

Խիստ շահեկան է «Բազմավեպ»ի դիրքորոշումը աշակերտներին ազգային դաստիարակութիւն տալու ինդըրում:

1887 թուականի «Բազմավեպ»ում տպագրում է մի յօդուած «Սելնուեանմ եւ օսմանեանմ» խորագրով, որը թարգմանութիւն է անգլերէնից: Յօդուածը ներկայացնում է, որ թուրքերի բնօրրանը գտնւում է Չինաստանի հիւսիսային սահմանագլխին եւ Ալթայի լեռներում, ու Ե.-է. դարերում Եւրոպայի ժողովուրդները նրանց մասին ոչինչ չգիտէին: Թուրքական ցեղերը Մոնղոլիայի անբեր լեռնադաշտերից սկսեցին շարժուել դէպի արեւմուտք՝ տիրելու եւ յափշտակելու դիտաւորութիւն ունենալով: Մահմեդականութիւն ընդունելուց յետոյ նրանք աւելի հզօրացան եւ դիւրունութեամբ ամբողջովին գրաւեցին Պարսկաստանը, Հայաստանը, Ասորեստանը, Փոքր Ասիայի մեծ մասը: Նրանց տիրապետութեան սահմանները արեւելքում հասնում էին Չինաստանին, իսկ արեւմուտքում՝ Միջերկրական ծովին⁷:

Կարծես զգալով հայերին սպասուող աղէտները՝ 1895-1896 համիդեան ջարդերը, 1915ին Արեւմտահայաստանի հայերի բնաջնջումը, արցախահայութեան ազգային-ազատագրական մարտերը մեր օրերում, Մխիթարեան հայրերից Հ. Բարսեղ Սարգիսեանը «Բազմավեպ»ի 1881 եւ 1882 թուականների տարբեր համարներում տպագրում է իր «Հայ ազգն եւ իւր առ մարդկութիւնն ըրած օգուտները» ուսումնասիրութիւնը, որ նորօրեայ հայ ժողովրդի պատմութեան դասագրքի դեր է կատարում: Հայաստանի վաղնջական պատմութիւնը գիտնականը շարադրում է ըստ Մովսէս Խորենացու, Հերոդոտոսի, Քսենոփոնի, Դիոտորոս Սիկիլացու, Հին Կտակարանի եւ այլ կարեւոր աղբիւրների: Շատ նպատակային է հետազօտութեան բնաբանը, որ քաղուած է Հին Կտակարանի «Ժողովողից»⁸:

Ազգ գայ եւ ազգ երթայ եւ աշխարհս
(Հայաստան) յաւիտեան կայ:⁹

Հ. Բ. Սարգիսեանի այս հետազօտութիւնն աւելի քան արդիական է, որովհետեւ թուրքիայի ու Ադրբեջանի պատմաբանները Մեծ Հայքի տարածքները վերագրում են իրենց: Այն դէպ-

7 «Բազմավեպ», ԽԵ. (1887), էջ 367:

8 «Սերունդ է գնում, սերունդ է գալիս, բայց երկիրը մնում է յաւերժ», «Ժողովող», Ա, 4:

9 «Բազմավեպ», ԼԹ. (1881), էջ 3:

քում, երբ ժԹ. դարում անգլերենից թարգմանուած օտար գիտնականի յօդուածը ներկայացնում է, թէ թուրք-սէլջուկները Մեծ Հայքի տարածքում յայտնուել են ընդամէնը ժԱ. դարի սկզբում:

Հ. Բ. Սարգիսեանը յենուելով Քսենոփոնի «Անաքսախսի» վերայ, ուր նկարագրուած է 10.000 հոգուց բաղկացած յունական զօրքի Հայաստանով նահանջելու փաստը, յիշեցնում է, թէ նրանք ինչ լիովթիւն, բարեկեցութիւն ու հիւրընկալութիւն են տեսել Ք.ա. 401 թուականի Հայաստանում: «Գնում էր գիւղերում եղողների մօտ եւ ամէնուրեք նրանց գտնում էր կերութումի եւ ուրախութեան մէջ, եւ ոչ մի տեղ նրան քաց չքողեցին, մինչեւ ճաշ չմատուցեցին: Զկար մի տեղ, որ սեղանին միաժամանակ չդնէին գառան, ուլի, խոզի, հորթի եւ հաւի միս, մեծ քանակութեամբ ցորենի ու գարու հացի հետ»¹⁰:

Խօսելով հին Հայաստանի քաղաքակրթութեան մասին՝ հեղինակը չի մոռանում Բիւզանդիայի պետութեան հզօրացման խնդրում հայազգի կայսրերի ու կայսրուհիների կատարած դերը: Այս փաստերը եւս ըստ օտար աղբիւրների:

«Բագմալէպ»ը ներկայացնում է, թէ Հայ ժողովրդի առաջընթացի, Հայ պետականութեան վերականգման համար որքան կարեւոր է դպրոցի դերը: Որպէս օրինակ բերւում են գերմանական դպրոցները, որոնք տեղաւորուած են բարեկարգ չէնքերում եւ այդպիսիք են անգամ հեռաւոր գիւղերում:

Ինչ մեթոդներով դասաւանդելու խնդիրը եւս շարունակ քննուած է «Բագմալէպ»ի համարներում:

Հայ դպրոցի ուսուցչի գերխնդիրը պէտք է լինի աշակերտին ազգային ոգով դաստիարակելը, որ բնաւ չի հակասում համընդհանուր մարդասիրութեանը: «Բագմալէպ»ը ուղղակի պահանջում է. «Ազգին յատուկ կրթութիւն տուողն պէտք է ազգային ըլլայ»¹¹:

Այս խնդրում «Բագմալէպ»ը ձայնակցում է Խաչատուր Աբովեանի հրամայական պահանջին. իմանալ շատ լեզուներ, սակայն երբեք չմոռանալ, այլ ամուր պահել ազգային լեզուն ու հաւատը:

1890 թուականի Յունուար եւ Փետրուար ամսուայ համարներում դարձեալ Հ. Բարսեղ Սարգիսեանն անդրադառնում է Հայ

10 ՔՍԵՆՈՓՈՆ, *Անաքսախս*, Թարգմանութիւնը Սիմոն Կրկեսչեքեանի, Նքււան 1970, էջ 98:

11 «Բագմալէպ», 1849, քիւ 3, էջ 33:

ժողովրդի պատմութիւնը՝ կրթութեան կարեւոր բաղադրիչ դարձնելու խնդրին: Նրա ծաւալուն յօդուածները խորագրուած են. «Անցեալ պատմութեան կրթիչ ազդեցութիւնն եւ նորա ուսումնասիրութեան անհրաժեշտ միջոցներն»¹²: Յօդուածագիրը պահանջում է. «Անցեալը պէտք է ուսումնասիրել. պատմական կեանքի ուսումնասիրութիւնը կրթիչ ազդեցութիւն ունի»¹³: Յօդուածագիրը յիշեցնում է անգլիացի մեծ բանաստեղծ Լորտ Պայրոնի հիացական կարծիքը հայերի պատմական անցեալի վերաբերեալ:

«Բազմավէպ»ի տարբեր համարներում հանդամանալի յօդուածներ կան երեխայի կրօնական դաստիարակութեան վերաբերեալ: Քրիստոնէական կրօնը դիտւում է որպէս դաստիարակութեան առանցք, եւ եթէ որեւէ ազգ հեռանում է Աւետարանի վարդապետութիւնից, ապա ազգային առաջընթացի փոխարէն գնում է դէպի անկում¹⁴:

Հետաքրքիր է, որ բացատրւում է, թէ խոր անցեալում կրօնը, քաղաքականութիւնը խիստ շաղկապուած էին: Ազգերի առաջին դաստիարակները դարձան օրէնսդիր քրմապետները: Որպէսզէն յոյների, էրմէտիոսը՝ եգիպտացիների, Զրուանը՝ պարսիկների, Նոման՝ հռոմէացիների դաստիարակներն էին¹⁵:

Հանդէսը շատ է կարեւորում մօր դերը աղջկայ դաստիարակութեան եւ հօրը՝ տղայի դաստիարակութեան գործում. «Մայրն - ահա առաջին եւ կարեւորագոյն դաստիարակն»¹⁶:

«Բազմավէպ»ը մարդկային հասարակութեան առաջընթացը տեսնում է ճիշտ դաստիարակութեան մէջ, որովհետեւ «Առանց լաւ դաստիարակութեան գիտնականն ուրիշ բան չէ, քան մի իմաստակ, փիլիսոփան մի շինական, գիւնուորը մի անբան»¹⁷:

ԱՆԼԻՏԱ ԴՈԼՈՒԽԱՆԵԱՆ

12 «Բազմավէպ», ԼԹ. (1890), էջ 3:

13 Անդ, էջ 5:

14 «Բազմավէպ», Դ. (1896), էջ 369:

15 «Բազմավէպ», ԾԵ. (1897), էջ 489:

16 ԾԳ. (1895), էջ 216:

17 «Բազմավէպ», ԾԵ. (1897), էջ 68:

Summary

PEDAGOGICAL AND MORAL ISSUES IN "BAZMAVEP" (1843-1900)

AELITA DOLUKHANYAN

The first issue of "Bazmavep" was released in Venice in 1843. For the members of the Congregation of Mkhitarists, the precepts left by the great patriot, humanist, scholar, teacher and spiritual figure Mkhitar Sebastatsi had the force of law. It is for this reason that "Bazmavep", being published for more than half a century, had separate sections on education, upbringing and morality. The constant idea of these categories has always been to see the human being within the ten commandments of the Lord. This is not only the orientation chosen by "Bazmavep", but also the most important task coming from the depths of human civilization.

It is interesting to note that in one of the articles the fact is explained that in the past religion and civilization were closely related.

"Bazmavep" sees the progress of human society in proper upbringing, because "Without a good education, a scientist is nothing but a sophist, a philosopher is nothing but a laborer, and a soldier is nothing but an idler."